

Oproep van S.A.I. en I.V.V.

Hooge waterstand in de Maas.

De werkgevers en de medezeggenschap.

SO... EER DAN OOK NOODAKTIJK

De uiterwaarden rond Roermond

W... V.V. vraagt besprekingen met het Verbond van Werkgevers.

'Wie ogen heeft om te zien'

Om het behoud van de democratie.

leid... van de Heimwehren benoemd, die in het Parlement tot dusver in het geheel niet vertegenwoordigd zijn.

De uiterwaarden rond Roermond... de Maas in de laatste 24 uur bij Roermond 90 centimeter gestegen.

Heeft men elkander steeds misverstaan?

an de verschijning van het algemeen verkeers... voor de binnenstad, dat binnenkort kan worden tegemoet gezien.

Natuurlijk laten om te deed, de maken en, mekking in, beter niet gaan.

Een donderslag

Wat heeft Duitsland toch te verbergen?

De Nederlandse pers en het fascisme in Europa

Het schouwburgaanstuk. (1919-1933)

Uit een donkeren Journalist zwaar gestraft Hij publiceerde niet meer, dan wat iedereen al lang wist

Berlijn. — Dinsdag. Het vonnis van de Leipziger rechtbank tegen de journalisten Von Ostesky en Walter Kreisler heeft in Duitsland grote verontwaardiging veroorzaakt.

zulk scheep zouden kunnen dragen. Dat mag natuurlijk... die een klein beetje ingewijd is weet en wat een specifischer staat in geval van nood...

CRISISJAAR 1930.

wachten, d... lingen dat Brüning nu de Duitsecht niet, w... kan niet w... stand is no... den vrijen... er verger... kan nieuwe... Duitse... verduer b... trouwen in... wegging mo...

Wat heeft Duitsland toch te verbergen? In ieder geval weet zo ongeveer iedereen er van en een publiek gebest kan men moeilijk verraden. Maar het militarisme is nauw op de tenten getapt. Men herinnere zich maar het conflict tusschen partijgenoot Künster en minister Groener, dat ook al anders een dergelijke kwestie ging; een korps ladjers in Oost-Friesland, dat niets anders is dan een verlenkstuk van de rijksover. Von Ostesky en Kreisler zullen hun 12 jaar moeten uitlijten. Het zou echter niet te verwonderen zijn, als nu de spionagediensten eens opdracht gaven nader te onderzoeken wat er aan de hand is, want, zoo als men in het buitenland weet, voor zulk een onbenuidheid stoep men twee bekende leuzen: niet in de doer.

Aanmaak in Rusland. Iets anders is dat niet alle vliegtuigen steeds in Duitsland zijn? Daarmee bedoelde Walter Kreisler ongeveer iets, wat iedereen, die een beetje leeft in verband met de vreemde moedelingen weet. Dat behoeft Kreisler, dien vreemde nieuwsgierders niet mee te deelen. Junkers heeft namelijk in Rusland vliegtuigfabrieken. In die vliegtuigfabrieken worden onder leiding van mannen, die vroeger in Duitsland militaire vliegtuigen bouwden, Duitsche militaire vliegtuigen gebouwd. En Duitsche militaire vliegtuigen korgelieden nog in de Rijksover dienden, kan men in Rusland vinden zoo goed als Duitse chemie in Rusland giftig opzettens bouwen. Men hoort er niets van — alleen als er een dood valk, zooals eenigen tijd geleden, dringt er plotseling iets tot de buitenwereld, door. Na t u p l i k heeft de rijksover met deze in Rusland dan getreden menschen heelmate niets meer te doen.

Worsteling van democratie tegen fascisme. Het jaar dat achter ons ligt, is het jaar van de wereldcrisis. Van een inzinking van het kapitalistische productiestelsel gelijk er in nenschenheugenis geen is voorgekomen. Het is onmogelijk veeds nu haar einde en haar gevolgen te voorzien. Het is even tijdel te verwachten, als zij zal uitloopen in een wereldrevolutie als is voorspeld, dat aan het eind van 1931 alle leed geleden zal zijn en een nieuwe bloeiperiode voor het economische leven zal zijn aangebroken.

Liever Hitler dan Brüning? den schijn aangenomen alsof hij er enig belang in stelde; en intusschen heeft hij den burocratoveroor. Dat een coalitie van national-socialisten en katholieken niet meer dan een overgangstoestand kon zijn, hebben ook zij begrepen, die aan zulk een coalitie gelooven. Hitler echter is niet van plan, dien omweg te gaan, hij grijpt direct naar het doel. Als een dommerdus met voor de filosofeerenden en journalisten en politici het bericht van de voorbereiding van den staatsgreep in Hessen. Maar men kan niet zeggen, dat het een donderslag uit een helderen hemel is. Het is zelfs niet het onweer, dat valt uit 'de slapende volk' waarvan Janke sprak, het heeske weer in Duitsland was pikzwart, en het is niet waar wij ons over verwonderen is, dat de Duitschers een staatsgreep van Hitler nog altijd niet verwachten.

Wie 1930 evenveel tel plan, ontr... van het Sa... ferentie als... als... volu... verzoening... ras, geen z... vorvezenit... gesternde... Om niet t... op het oog... een muis i... treffen de...

Wat betekent dat nu allemaal? Duitsland mag volgens het verdrag van Versailles geen militaire vliegtuigen hebben en b.v. ook geen afstapelen. Natuurlijk probeert Duitsland, dat nu eenmaal een leger heeft, om aan de bepalingen van dat verdrag te ontkomen. Het heeft een groot aantal kruislers, die onder een bepaalde naam moeten blijven, doch die door een verbeterde techniek van de rijksover niet in de doer.

Hans Geleijnse

De paar bijzonderheden die nu bekend zijn geven ons nog weinig nouwaf voor zinsigen ontrent wat er nu zal gebeuren. Het is niet zelden zeker, dat regering en justitie zullen doorstaan. Het initiatief tot ingrijpen zou...

Wat betekent dat nu allemaal? Duitsland mag volgens het verdrag van Versailles geen militaire vliegtuigen hebben en b.v. ook geen afstapelen. Natuurlijk probeert Duitsland, dat nu eenmaal een leger heeft, om aan de bepalingen van dat verdrag te ontkomen. Het heeft een groot aantal kruislers, die onder een bepaalde naam moeten blijven, doch die door een verbeterde techniek van de rijksover niet in de doer.

Spionage en overstrand, en wellicht ook de rijksover niet in de doer.

‘Wie ogen heeft om te zien’

*De Nederlandse pers en het fascisme in Europa
(1919-1933)*

Hans Geleijnse

‘Wie ogen heeft om te zien’

De Nederlandse pers en het fascisme in Europa (1919-1933)

Hans Geleijnse

ISBN: 9789462404953

De titel van deze publicatie ‘Wie ogen heeft om te zien’ is afkomstig uit het artikel ‘Een donderslag uit een donkeren hemel. Liever Hitler dan Brüning?’, Het Volk, (26 november 1931).

Wolf Legal Publishers (WLP)
Postbus 313
5060 AH Oisterwijk
E-Mail: info@wolfpublishers.nl
www.wolfpublishers.nl

Inhoudsopgave

Inleiding

Vooraf	1
Europa na de Eerste Wereldoorlog	3
Opkomst fascisme in Europa	4
Nederland na de oorlog	6
Politieke verhoudingen en parlementaire democratie	9
Fascisme in Nederland	12
De Nederlandse pers en het fascisme	14
Keuze voor negen Europese landen	16
De bronnen: Zeven landelijke dagbladen	18
Onderzoek naar de Nederlandse pers en het fascisme	26
Onderzoek naar fascisme en de pers in andere landen	29
Pers en fascisme: Methoden van onderzoek	31
Toegepaste methode in dit onderzoek	33
Digitalisering	36
Nieuwe aspecten in dit onderzoek	37
Beperkingen van dit onderzoek	38
Hoofdstuk I: Tussen lof en afgrijzen	
De Nederlandse pers over het fascisme in Europa	43
Italië: De eerste fascistische staat	45
Fascistisch geweld tegen het rode gevaar	45
De Mars op Rome. Mussolini aan de macht	47
Imperialisme en de Korfoe-crisis	51
Het uitschakelen van de oppositie en het parlement	54
Fascistische censuur	59
Het Italiaanse fascisme en het Vaticaan	60
Corporatisme	63
Beoordeling van tien jaar Italiaans fascisme	63
Hongarije: Witte terreur, verkapte dictatuur en antisemitisme	67
Witte terreur	69

Schijndemocratie onder het regentschap van Horthy	72
Positie van de sociaal-democratie	73
Antisemitisch bewind in Hongarije	74
Spanje: De dictatuur van Primo de Rivera	77
De staatsgreep van Primo de Rivera en het Italiaans fascisme	78
Dictatuur en Corporatisme	80
Evaluatie van de dictatuur van Primo de Rivera	83
De republiek	84
Oostenrijk: Christelijk-socialen en fascisten	86
Het Schattendorf proces en de opstand in Wenen	87
De Heimwehr	91
Samenwerking Christelijk-Sociale partij en de Heimwehr	93
Antisemitisme	97
Fascisten en nationaal-socialisten	98
Duitsland: De opmars van het nationaal-socialisme	100
Bolsjewistisch' gevaar na de oorlog	101
Contra-revolutie en fascisme	102
Bierkellerputsch1923	103
Het Nationaal-socialisme	107
Onderschatting van Hitler	110
Pessimisme over de democratie	112
Antisemitisme	113
Roemenië: De IJzeren Garde	116
Slowakije: Katholiek Radicalisme	119
Portugal: Na Pronunciamiento's de Corporatieve Staat	122
Finland: De Lapua-beweging	125
Wortels van de Lapua-beweging	125
Mars naar Helsinki	127
Burgerwacht	128
Geen rechtsstaat	128
Poging tot een staatsgreep	129
Conclusies	132

Hoofdstuk II: Opmars Fascisme en Dictatuur in Europa

Het fascistisch gevaar op de radar van de pers (1919-1933)	139
De dreiging van het 'bolsjewisme' (1919-1923)	141
Het tijdperk van het fascisme begint (1923-1930)	145
Het Italiaanse fascisme als voorbeeld	145
Fascisme als reactie op linkse terreur	147
Fascisme en de sterke leider	149
Internationale waardering	150
Ook het fascisme vormt een gevaar	151
Groeiende invloed van het fascisme (1930-1933)	155
Dictatuur bedreigt landen ten Oosten van de Rijn	155
Gevaar van twee kanten	156
Internationale fascistische relaties en contacten	158
Wat kan er tegen het fascisme gedaan worden?	160
Hoop op vrede en ontwapening	164
Conclusies	167

Hoofdstuk III: Reactionair of vernieuwend

Het fascisme geanalyseerd door de Nederlandse pers	173
Inleiding	173
Wat is fascisme?	175
De aanhangers van het fascisme	183
Fascisme als vernieuwende beweging	185
Antisemitisme	188
Katholieken, protestanten en fascisme	194
Conclusies	198

Hoofdstuk IV:

Het democratedebat in de Nederlandse pers

Zeven kranten over fascisme, dictatuur, democratie en rechtsstaat	205
Inleiding	205
De Telegraaf	211
Geen socialisme, maar wel hervormingen	211

Het land heeft geen fascisme nodig	212
Parlementaire democratie of dictatuur	214
Tegen extremisme	216
Economische crisis vergt een krachtige regering	217
Beschouwing	218
Nieuwe Rotterdamsche Courant	220
Democratie en geen Nederlandse Mussolini	220
Zorgen om het parlementaire stelsel	222
Aanpassing van het parlementaire stelsel	224
Tegen de burgerwachten	225
Grenzen aan de vrijheid	226
Beschouwing	228
Het Volk	230
De krant en de profilering van de SDAP	230
Tegen fascisme en dictatuur	232
Tegen radiocensuur	233
Keuze voor parlementaire weg bevestigd	234
Sociaal-democratie en corporatisme	235
Fascisme in Nederland	236
Beschouwing	238
De Tribune	240
Democratie, fascisme en de 'sterke man'	240
Bedreiging voor de bestaande orde	242
Sociaal-fascisme	244
Beschouwing	245
De Tijd	246
Parlementaire democratie	246
Geen fascisme en geen Mussolini	247
Ruimte voor andere opvattingen	249
Corporatisme	250
Fascisme in Nederland	250
Beschouwing	252
De Standaard	255
Sterke leiding, maar geen dictatuur	255
Afkeer van de sociaal-democratie	257
Communistisch gevaar	259

Democratie, corporatisme en christelijk gezag	260
Fascisme in Nederland	262
Beschouwing	262
De Nederlander	265
Burgerwacht tegen het linkse gevaar	265
Tegen het fascisme	266
Geen experimenten	267
Democratie of dictatuur	267
Beschouwing	270
Conclusies	272
V. Slotbeschouwing	279
Bijlage	
Abonnementscijfers landelijke dagbladen	285
Geraadpleegde literatuur	287
Over de auteur	303

Inleiding

Vooraf

Het ideaal van een verenigd en democratisch Europa staat onder druk. Europese samenwerking, oorspronkelijk bedoeld om, na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog, oorlogen tussen Europese staten uit te bannen, wordt geremd door onwil en onvermogen om grote politieke, economische, sociale en culturele problemen gezamenlijk aan te pakken. Betoogd wordt dat te veel macht is gecentraliseerd en geanonimiseerd en te veel nationale bevoegdheden zijn prijsgegeven. Er is druk van buitenaf door toenemende militaire conflicten en oorlogen aan de randen van Europa, de vluchtelingenstroom uit Afrika en Azië en terroristische aanslagen van islamitische extremisten in Europese steden.

Nationalistische en populistische stromingen zien in de islam en in de toestroom van vreemdelingen de bron van alle kwaad, bepleiten het sluiten van grenzen en de bouw van nieuwe muren en hanteren frasen die doen terugdenken aan de twintiger en dertiger jaren. In vrijwel alle Europese landen ageren nieuwe bewegingen en partijen tegen het establishment en de politiek van internationalisering en globalisering. In verschillende Europese landen wordt getornd aan de beginselen van de rechtsstaat en worden burgerlijke vrijheden aangetast of in de ijskast gezet. In NRC Handelsblad vroeg Henk Hofland, 'de Journalist van de Eeuw', zich kort voor zijn dood af of het Westen 'een nieuwe toekomst tegemoet gaat waarin het met onze ouderwetse democratie gedaan is'.¹

Soortgelijke vragen zou een journalist zich ook in de twintiger jaren hebben kunnen stellen, toen bezorgdheid bestond over het 'bolsjewistisch gevaar' en de export van de ideeën van de Russische revolutie naar de rest van Europa. Het 'bolsjewisme' werd als een bedreiging gezien voor de normen en waarden van de samenleving, zoals men die toen kende. Het christelijk geloof, de democratische rechtsstaat, de vrijheid en het privébezit zouden ten prooi kunnen vallen aan een proletarische revolutie. Er was niet alleen bezorgdheid en angst. Er was ook sprake van een tegenbeweging die de strijd wilde aanbinden met communisme en socialisme maar ook wilde breken met het establishment van dat moment, met conservatisme, liberalisme en democratie, namelijk fascisme.

Over de receptie in Nederland van de opkomst van het fascisme in Europa in de twintiger jaren is betrekkelijk weinig onderzoek gedaan. In de historiografie over het interbellum ligt de nadruk vooral op de dertiger jaren en op de op-

---

¹ NRC Handelsblad (21 december 2015).

komst van het nationaal-socialisme in Duitsland. Aan de twintiger jaren is veel minder aandacht besteed, terwijl veel ontwikkelingen die later de geschiedenis van Europa zouden bepalen, in die periode hun oorsprong hebben gehad. Een plausibele verklaring hiervoor is door Brands gegeven die heeft gewezen op de voor Nederland overrompelende ervaring van de Tweede Wereldoorlog die lange tijd het zicht heeft onttrokken aan de Eerste Wereldoorlog en de invloed van die oorlog op de Nederlandse samenleving.² In een reeks publicaties is sinds een jaar of tien geprobeerd dit manco vooral voor de oorlogsjaren 1914-1918 te corrigeren.³

Ook over de twintiger jaren is lange tijd weinig of vooral in algemene termen gepubliceerd. Door Gijsenbergh is er op gewezen dat historici weinig oog hadden voor het anticommunisme in de jaren 1919 en 1920 en niet erg geïnteresseerd waren in de vraag waarop de afkeer van het communisme en het socialisme in die jaren eigenlijk was gebaseerd.⁴ Weinig aandacht is besteed aan de receptie van fascistische ideeën in de twintiger jaren door politieke partijen, maatschappelijke organisaties en persorganen. Onderzoek spitste zich tot dusver vooral toe op de opkomst van fascistische partijen en organisaties in Nederland zelf.⁵ Er is echter nauwelijks onderzocht welke rol de figuur van de Italiaanse leider Mussolini in het debat over de parlementaire democratie heeft gespeeld. Toch had in 1969 Loe de Jong al gewezen op de grote populariteit van Mussolini in 1927 onder de lezers van het Algemeen Handelsblad.⁶

In veel opzichten hebben zich in de twintiger jaren ontwikkelingen voltrokken die bepalend zijn geweest voor de gebeurtenissen die tot de Tweede Wereld-

---

² M.C. Brands 'The Great War die aan ons voorbijging. De blinde vlek in het historische bewustzijn van Nederland', In: M. Berman en J.C.H.Blom (red), *Het belang van de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1997), 9-21.

³ Ismee Tames, *Oorlog voor onze gedachten. Oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse politieke debat 1914-1918* (Hilversum 2006); Paul Moeyes, *Buiten Schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam 2014); Conny Kristel, *De Oorlog van Anderen. Nederland en oorlogsgeweld 1914-1918* (Amsterdam/Antwerpen 2016).

⁴ Joris Gijsenbergh, *Democratie en gezag. Extremismebestrijding in Nederland, 1917-1940* (dissertatie Nijmegen 2017), 12, 86.

⁵ Leo Joosten, *Katholieken en Fascisme in Nederland 1920-1940* (Hilversum 1964); Wim Zaal, *De Nederlandse Fascisten* (Amsterdam 1973); Hans Schippers, *Zwart en Nationaal Front: Latijns georiënteerd Rechts-Radicalisme in Nederland 1922-1946* (Amsterdam 1986); Koen Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940* (Amsterdam 2003); Robin te Slaa & Edwin Klijn, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (Amsterdam 2009); Willem Huberts, *In de ban van een verleden. Het Nederlands fascisme 1923-1945* (Nijmegen 2017).

⁶ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Voorspel* ('s Gravenhage 1969), 225; Frank van Vree, "'In het land van Mussolini'". De Nederlandse pers en Fascistisch Italië', in: *Incontri (NS)* 6 (1991), 3-26, aldaar 3.

oorlog hebben geleid. Het fascisme wist zich in Italië stevig te vestigen en ook in andere landen gingen fascistische en extreem-nationalistische organisaties zich manifesteren. In de twintiger jaren was in Hongarije, Oostenrijk, Duitsland en Roemenië en andere landen in Midden- en Oost-Europa niet alleen sprake van een sterke anticomunistische beweging, maar ook van een fel antisemitisme en toenemend geweld tegen Joden.

Europa na de Eerste Wereldoorlog

De Eerste Wereldoorlog markeerde het einde van een tijdperk. De keizerrijken van Duitsland, Oostenrijk en Rusland en het Ottomaanse Rijk waren ten onder gegaan, grenzen waren gewijzigd, nieuwe natiestaten werden gevormd. De oorlog was beslecht door de deelname van de Verenigde Staten die de noodzaak van een nieuwe democratische wereldorde bovenaan de agenda plaatsten.⁷ De Amerikaanse president Wilson had de oorlog voorgesteld als een strijd vóór vrijheid en democratie en tegen autocratie, dus tegen Duitsland en Oostenrijk.⁸ Dit was niet het argument dat de oorlogvoerende partijen in 1914 hadden gehanteerd. Voor de grote Europese mogendheden ging het primair om hegemonie, om de versterking van de eigen economische en politieke positie of, zoals bijvoorbeeld in het geval van Italië, om het uitbreiden van het grondgebied met al gedurende lange tijd gewenste gebieden. Strijd voor ‘democratie’ heeft daarbij aanvankelijk geen rol gespeeld.⁹

De overwinning van de ‘democratie’ in 1918 betekende allerm minst dat daarmee een liberaal-democratische ontwikkeling in heel Europa een gegeven was. De oorlog en de daarop volgende slechte economische situatie hadden het liberale vooruitgangdenken ernstig aangetast. De uitkomst van de oorlog, de daarbij opgelegde vredesvoorwaarden en de slechte economische omstandigheden hadden hun weerslag op de traditionele machtsverhoudingen in veel landen in Zuid-, Midden- en Oost-Europa. De nieuw gevormde staten worstelden met

---

⁷ Tames, *Oorlog voor onze gedachten*, 206-224.

⁸ President Wilson op 2 april 1917 in zijn ‘War Message to Congress’: ‘... we shall fight for the things which we have always carried nearest our hearts – for democracy, for the right of those who submit to authority to have a voice in their own governments, for the rights and liberties of small nations, for a universal dominion of right by such a concert of free peoples as shall bring peace and safety to all nations and make the world itself at last free.’ https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Wilson%27s_War_Message_to_Congress (geraadpleegd op 15 oktober 2017).

⁹ Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes. A History of the World 1914-1991* (New York 1996), 29-36; Ian Kershaw, *To Hell and Back. Europe 1914-1919* (Londen 2015), 23-44.

grote sociaal-economische en politieke problemen en probeerden een eigen, nationale identiteit op te bouwen.¹⁰

In Rusland beloofde de bolsjewistische revolutie een betere, socialistische maatschappij te zullen scheppen. De Oktoberrevolutie van 1917 vond aanvankelijk veel weerklank in andere Europese landen, met name in de verslagen landen Oostenrijk, Hongarije en Duitsland. In november 1918 was in Duitsland, het meest geïndustrialiseerde land van het continent, sprake van een revolutionaire situatie, waarbij arbeiders en soldaten samen optrokken tegen de oorlog, de bestaande staatsstructuur en de ‘militaire dictatuur’. Overal in het land werden, naar Russisch voorbeeld, soldaten- en arbeidersraden gevormd om meer zeggenschap van onderop af te dwingen. In maart 1919 werd in München de zittende regering van Beieren afgezet en werd een socialistische radenrepubliek gevormd die tot mei van dat jaar aan de macht bleef. In Hongarije kwam in 1919 voor korte tijd een socialistische regering onder leiding van de communist Bela Kun aan het bewind; in Oostenrijk werd in een atmosfeer van voortdurende stakingen en demonstraties gepoogd arbeiders- en soldatenraden op te richten. In Italië kwam het tot massale acties voor betere levensomstandigheden. In Turijn werden in 1920 grote industriële bedrijven door de arbeiders bezet.¹¹

In heel Europa was in de eerste jaren na de oorlog sprake van een dreigende revolutionaire situatie die echter nergens van lange duur was. In Hongarije werd het communistische bewind verslagen met behulp van buitenlandse interventie. In Italië en Duitsland kreeg de regering hulp van anticommunistische paramilitaire troepen. Pogingen om in andere landen een socialistisch bewind te vestigen, liepen spaak of werden hardhandig verhinderd. In West-Europa konden de zittende regeringen zonder al te veel moeite overeind blijven. Een nieuwe Sovjetstaat in Europa was verhinderd, maar de revolutionaire gebeurtenissen na de Grote Oorlog verklaarden wel de grote angst van de heersende politieke partijen, machtsgroepen en kerken voor de socialistische arbeidersbeweging en het ‘bolsjewisme’.¹²

Opkomst fascisme in Europa

In Italië ontstond in 1919 een zich ‘fascistisch’ noemende nationalistische beweging, die wilde afrekenen met de oude machtspolitiek van de gevestigde partij-

---

¹⁰ Mark Mazower, *Dark Continent. Europe's Twentieth Century* (Londen 1998), 20-25, 40-48.

¹¹ Gaetano Salvemini, *The Origins of Fascism in Italy* (New York 1973), 173-191 en 251-282; Hobsbawm, *The Age of Extremes*, 68-69; Mazower, *Dark Continent*, 12-13; Donald Sassoon, *Mussolini and the Rise of Fascism* (Londen 2007), 89-100.

¹² Martin Blinkhorn, *Fascism and the Right in Europe 1919-1945* (Londen 2000), 22; Kershaw, *To Hell and Back*, 104-108 en 123-134.

en. Het fascisme stond afwijzend tegenover het bestaande parlementaire stelsel met haar slappe en corrupte regeringen, was anti-socialistisch en aanvankelijk ook anti-kapitalistisch. Het geweld van fascistische bendes, gefinancierd door industriëlen en grootgrondbezitters, bleek een effectief militant antwoord te zijn op de ontwikkeling van de arbeidersbeweging in de bedrijven en de boerenbeweging in Noord-Italië en daarmee op de dreiging van een 'bolsjewistische revolutie'. De fascistische beweging kon zich in de daaropvolgende jaren zonder noemenswaardige tegenstand van de Italiaanse staat ontplooiën en de macht grijpen. Na de mars van enkele tienduizenden fascistenaars naar Rome benoemde koning Victor Emanuel III op 31 oktober 1922 Mussolini tot minister-president. Het nieuwe bewind werd door heel Europa als wettig gezag geaccepteerd en slaagde er zonder veel moeite in massale steun van de Italiaanse bevolking te verkrijgen.¹³

De ontwikkelingen in Italië waren een inspiratie voor ultranationalistische bewegingen in andere landen. In Spanje werd in 1923 door generaal Primo de Rivera een militaire dictatuur gevestigd. In Roemenië ontwikkelde zich een sterke antisemitische en antibolsjewistische beweging: de IJzeren Garde. De Lapua-beweging in Finland probeerde de Mars op Rome te kopiëren en ondernam een mars naar Helsinki. Nauwe banden ontstonden tussen het fascistische bewind in Italië en het regime van admiraal Horthy in Hongarije. Royale steun werd door Mussolini verleend aan de Oostenrijkse Heimwehr beweging om tegengewicht te bieden aan de socialistische partij in dat land en het opdringende Duitse nationalisme. Ook de jonge nationaal-socialistische beweging in Duitsland liet zich vanaf 1922 door Mussolini inspireren.¹⁴ In navolging van de Italiaanse fascistenaars maakten de Duitse fascistenaars bij hun acties gebruik van geweld en intimidatie door paramilitaire troepen. Net als de Italiaanse fascistische partij was de Duitse Nationaal-Socialistische Arbeiderspartij nationalistisch, antidemocratisch en fel antibolsjewistisch. Ook deze Duitse fascistische partij werd, vooral na 1930, een inspiratiebron voor organisaties in andere landen, zoals de Nationaal-Socialistische Partij in Oostenrijk, de Ontwakende Hongaren en de Lapua beweging in Finland.¹⁵

---

¹³ Salvemini, *The Origins of Fascism in Italy*, 282-315 en 372-386; Stanley G. Payne, *A History of Fascism 1914-1945* (Londen 1997) 212-254; Sassoon, *Mussolini and the Rise of Fascism*, 130-138; Emilio Gentile, *E fu subito regime. Il fascismo e la Marcia su Roma* (Milaan 2012), 230-246.

¹⁴ F.L. Carsten, *The Rise of Fascism* (Londen 1967), 181-204; Ernst Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche* (München 1979), 392-398; Hobsbawm, *The Age of Extremes*, 116-124; Blinkhorn, *Fascism and the Right*, 71-80.

¹⁵ Carsten, *The Rise of Fascism*, 169-170; K.R. Stadler, 'Austria', in: S.J. Woolf (red), *Fascism in Europe* (Londen, 1983), 93, 96; J. Erös, 'Hungary', in: Woolf, *Fascism in Europe*, 118, 134;

Ook in andere Europese landen werden vraagtekens gezet bij de werking van het parlementaire stelsel, werd het debat beïnvloed door fascistische ideeën en nam de roep om een sterke leiding toe. Overal in West-Europa ontwikkelden zich fascistische organisaties en partijen, maar deze werden nergens een massabeweging en speelden in het interbellum geen bepalende rol. Een verklaring die daarvoor wel is gegeven, was dat landen als Frankrijk en Engeland degelijke nationale en democratische fundamenteën en tradities hadden.¹⁶ De politieke elite in deze landen was ook beter in staat tot machtsuitoefening op politiek, militair en ideologisch terrein en gaf geen steun aan fascistische groeperingen, zoals dat in Italië en Duitsland wel het geval was geweest. Revolutionair links kon in West-Europa al vrij snel na de Eerste Wereldoorlog door de heersende elite zelfstandig worden bedwongen.¹⁷ In Frankrijk kreeg de uiterst rechtse en antisemitische Action Française weliswaar veel invloed, maar het bleef een beweging van een minderheid. Na de veroordeling door het Vaticaan in 1926 verloor deze beweging veel van haar aanhang.¹⁸ De British Union of Fascists, die in 1932 door sir Oswald Mosley was gesticht, kreeg in korte tijd 50.000 leden, maar dit aantal zakte snel beneden de 8000 leden, toen deze partij zich steeds antisemitischer ging opstellen. De Engelse fascistten slaagden er door het bestaande kiesstelsel ook nooit in een zetel in het Lagerhuis te veroveren.¹⁹ In deze landen is een fascistische machtsovername nooit een reëel gevaar geweest.

Nederland na de oorlog

De situatie in Nederland week in verschillende opzichten af van die in de omringende landen. Nederland was buiten de Eerste Wereldoorlog gebleven. De economische toestand was in Nederland in de oorlogsjaren beduidend beter geweest dan die in de oorlogvoerende landen en er was sinds 1917 sprake van een stabiele politieke democratie.²⁰ De factoren die in Italië tot het fascisme hadden geleid, zoals onvrede over de afloop van de oorlog, de aanwezigheid van een groot aantal oud-strijders, communistisch extremisme, groeiende afkeer van een incompetent regime, waren in Nederland afwezig. In Nederland bestond bovendien een grote bereidheid, vooral bij de conservatieve meerderheid,

---

A.F.Upton, 'Finland', in: Woolf, *Fascism in Europe*, 210; Michael Mann, *Fascists* (Cambridge, 2004), 211.

¹⁶ Roger Eatwell, *Fascism. A History* (Londen 1995), 1-2, 13, 16-20, 175 ev.; Hobsbawm, *The Age of Extremes*, 138-141.

¹⁷ Blinkhorn, *Fascism and the Right*, 96; Mann, *Fascists*, 355-358.

¹⁸ Carsten, *The Rise of Fascism*, 11; Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche*, 114-117.

¹⁹ Carsten, *The Rise of Fascism*, 218; Hobsbawm, *The Age of Extremes*, 124, 140.

²⁰ Samuël Kruizinga, *Economische politiek: de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij (1914-1919) en de Eerste Wereldoorlog*. https://pure.uva.nl/ws/files/1298552/95265_15.pdf (Amsterdam 2011), aldaar 12.

'Wie ogen heeft om te zien'

De Nederlandse pers en het fascisme in Europa (1919-1933)

Hans Geleijnse

"Hitler's soep zal niet zo heet behoeven gegeten te worden als ze is opgediend"
(*De Tijd*).

"Wanneer ze eenmaal in de regering zitten, zullen ze wel trachten zich zo behoorlijk mogelijk te gedragen"
(*Nieuwe Rotterdamsche Courant*).

Zo reageerden belangrijke Nederlandse kranten op de ontwikkelingen in Duitsland vóór 1933.

'*Wie ogen heeft om te zien*' zou echter moeten weten dat het op een moordpartij zal uitdraaien als Hitler aan de macht zal komen
(*Het Volk*).

Ook over het fascisme in andere landen liepen de meningen in de pers sterk uiteen. Voor sommige kranten was Mussolini 'een vredesapostel', volgens andere kranten zou het fascisme onvermijdelijk tot oorlog leiden.

Hans Geleijnse (1947) analyseert hoe zeven Nederlandse landelijke kranten op de ontwikkeling van het fascisme in Europa in de periode 1919-1933 hebben gereageerd. Werd de Nederlandse lezer goed geïnformeerd? Welke aspecten van het fascisme werden geprezen en welke veroordeeld? Werd het fascisme als een gevaar beschouwd voor vrijheid en democratie in Europa? Welke invloed hadden de ontwikkelingen op Nederland zelf?

In dit onderzoek naar de twintiger jaren dringen zich parallellen op met de huidige tijd. Ook nu is sprake van onderschatting van ultra-nationalistische en populistische bewegingen en van het miskennen van de drijfveren van de kiezers.

'*Wie ogen heeft om te zien*' geeft een helder beeld van de beoordeling van het fascisme in Italië, Hongarije, Spanje, Oostenrijk, Duitsland, Roemenië, Slowakije, Portugal en Finland door *De Telegraaf*, de liberale *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, het katholieke *De Tijd*, de antirevolutionaire krant *De Standaard*, de christelijk-historische *De Nederlander*, de sociaal-democratische krant *Het Volk* en de communistische *De Tribune*.

9 789462 404953 >

WOLF LEGAL PUBLISHERS